

УДК 821.111+811.111'25

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.13.2020.214367>

ВІДТВОРЕННЯ РЕАЛІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ АПОКАЛІПТИЧНОГО РОМАНУ НІЛА СТВЕНСОНА «СІММІС»

Мовчан М. Г.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті досліджено способи перекладу англomовних реалій українською мовою у творах апокаліптичного жанру. Окреслено статус апокаліптичного жанру в сучасній літературі: роман завоював прихильність широкої аудиторії читачів з урахуванням тематики, оскільки увага зосереджується на питанні існування людства, кінця світу та життя суспільства після глобальної катастрофи. Акцентовано на доцільності з огляду на сюжет роману вирізнення апокаліптичного та постапокаліптичного піджанрів. Проаналізовано основні жанрово-стильові особливості апокаліптичного роману. Серед головних рис – опис глобальної катастрофи, зображення порушених урбаністичних пейзажів, жорсткої системи поділу суспільства та змагання високого рівня науково-технічного розвитку.

Матеріалом дослідження послугував український переклад американського апокаліптичного роману Ніла Стівенсона «Seveneves», виконаний Остапом Українцем. Установлено, що роман поєднує у собі два піджанри апокаліптичного роману, оскільки представляє світ до та після катастрофи і характеризується великою кількістю реалій, особливо побутових, тому що зображує людство в далекому майбутньому в час науково-технічних інновацій. Простежено, що значну частину реалій представлено науковими термінами, які позначають новітні технології, зокрема й пов'язані з вивченням космосу. Проаналізовано відтворення реалій апокаліптичного світу українською мовою і визначено лексичні трансформації, які перекладач застосовує для їх тлумачення, серед яких: калькування, перекладацький коментар, транскрибування, описовий переклад, генералізація значення та контекстуальна заміна. Здійснено порівняльний аналіз англomовного та україномовного варіантів апокаліптичного роману на предмет виправданості використання перекладацьких прийомів у тексті. Виявлено, що така лексична трансформація, як генералізація значення, може спричинити труднощі для читача в тексті перекладу, оскільки цей прийом спотворює значення термінів, які мають перекладатися чітко, точно і без викривлень значень.

Ключові слова: переклад, апокаліптичний роман, реалія, перекладацький прийом, лексична трансформація.

Movchan M. H. Rendering of realia in the Ukrainian translation of the apocalyptic novel "Seveneves" by Neal Stephenson. The article explores ways of translating realia from English apocalyptic literature into Ukrainian. Special attention is drawn to the role of apocalyptic novel in modern literature: it has gained in popularity among a wide readership because of its themes, since people are focused on the issues of human existence, the end of the world and life of civilization after a global catastrophe. Considering the plot of the novel, there are distinguished two subgenres: apocalyptic and postapocalyptic. This paper outlines the main genre and stylistic features of the apocalyptic novel. The article highlights the following characteristics: description of the global catastrophe, destroyed cityscapes, division of society into groups, and high scientific and technical development. The research draws on the Ukrainian translation of the American apocalyptic novel by Neal Stephenson "Seveneves" made by Ostap Ukrainets. We consider the novel to belong to two subgenres of the apocalyptic novel, since it describes the world before and after the apocalypse event. It has been revealed that this novel is characterized by a wide range of realia, especially those of everyday use, since society is described in the future world of scientific and technical innovations. The analysis has revealed that scientific terms, which designate innovative equipment to study space, make up a significant part of realia in the novel. This paper reveals that the translator uses the following translation procedures to render such realia of the apocalyptic world into Ukrainian: calquing, translator's comment, transcription, explication, expansion of meaning, and modulation. Applying the comparative method, the article studies the use of lexical transformations for rendering English realia in the Ukrainian translation of the apocalyptic novel and analyses the benefits of these procedures. The paper reveals that such lexical transformation as expansion of meaning may cause difficulties for Ukrainian readers, since it can misinterpret the information from the source-text, especially terms, which should be translated precisely.

Key words: translation, apocalyptic novel, realia, translation procedure, lexical transformation.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. З огляду на сучасні тенденції війн, можливої загрози ядерної війни, пандемії, природних лих і катастроф жанр апокаліптичного роману набув значної популярності [7, 298], особливо в англійській літературі [4, 333]. Зображення можливого кінця світу та історії людства після нього завоювали прихильність читачів, а завдяки перекладу як міжкультурному посередництву знач-

но ширша аудиторія змогла досягнути жанр апокаліптичного роману. Переклад художньої літератури такого жанру додає низку труднощів, які передусім пов'язані з відтворенням реалій, оскільки людство зображене в період глобальних катаклізмів та катастроф, а також в час технологічного прогресу [6, 143]. Перед перекладачем апокаліптичного роману постає завдання знайти способи відтворення реалій, значна частина яких – це терміни на позна-

чення новітніх технологій, що автор вживає у тексті оригіналу для зображення явищ, подій світу науково-технічної фантастики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню особливостей жанру апокаліптичного роману присвячена значна кількість досліджень, зокрема висвітлено становлення, розвиток та основні теми апокаліптичних творів [4; 5]; досліджено етологічні риси постапокаліптичного роману [7]; описано образність та сюжеттику апокаліптичних романів [2]; проаналізовано філософські та ціннісні основи у творах цього жанру [10]. Водночас поза увагою науковців залишаються проблеми перекладу апокаліптичних творів.

Формулювання мети і завдань статті. Метою наукової розвідки є визначення лексичних трансформацій під час відтворення реалій в українському перекладі апокаліптичного роману Ніла Стівенсона «СІММІС», виконаному Остапом Українцем, та з'ясування виправданості способів відтворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переклад апокаліптичного роману викликає значні труднощі під час відтворення реалій з огляду на низку характерних рис сюжету та проблематику твору, які впливають на вибір лексики. Апокаліптичний роман часто класифікують як піджанр наукової фантастики через відображення технічних інновацій людства, які не властиві сучасній науці [4, 335–336]. У літературознавстві вирізняють два піджанри апокаліптичного роману: власне апокаліптичний та постапокаліптичний. Апокаліптичний роман зображує кінець цивілізації через загрозу потенційних катастроф, тоді як сюжет постапокаліптичного роману розгортається після глобальних катаклізмів і описує спроби людства вижити в понищеному трагічними подіями світі [6, 144]. Відповідно однією з головних рис такого жанру роману є зображення глобальної катастрофи, основними сюжетами якої стали ядерна війна, пандемія, руйнування навколишнього середовища людством, природні катаклізми, вторгнення інопланетного життя [4, 338]. Зазначимо, що катастрофа може зображуватись як у послідовному перебігу часу, так і в спогадах персонажів [5, 169]. Унаслідок таких глобальних подій відбувається значна зміна природного ландшафту Землі, тому описи спустошених пейзажів та зруйнованих будівель також знайшли своє відображення в апокаліптичному романі [7, 299]. Крім того, такий жанр роману часто характеризується поділом суспільства на чіткі фракції («Дивергент»), округи («Голодні Ігри») або раси («СІММІС»), які контролює окрема група зазвичай заможніших представників людства [10, 50–52].

У романі американського письменника Ніла Стівенсона «Sevneves», який став матеріалом дослідження, змальовується боротьба людства за виживання після розпаду Місяця. Космічна катастрофа спричинила тотальні зміни в атмосфері, які знищили, імовірно, все живе на планеті Земля. На тлі цих подій невелика частина молодих людей робить спроби вижити на навколосезній орбіті на Міжнародній космічній станції, яку перетворили у так званий *Ковчег* (2). Роман складається з 3 частин,

у яких автор описує події до катастрофи, власне розпад Місяця, природні катаклізми та знищення життя на Землі, а також спроби людства заселити планету знову. З урахуванням сюжету можна стверджувати, що роман поєднує в собі риси апокаліптичного та постапокаліптичного піджанрів.

Усі деталі жанру апокаліптичного роману значно впливають на вибір автором лексичних та стилістичних мовних одиниць. Оскільки апокаліптичний роман показує світ у далекому майбутньому, то перекладач стикається з проблемами відтворення рідною мовою одиниць, які номінують в оригіналі апокаліптичні реалії. Реалії кваліфікуємо як мовні одиниці, що позначають явища окремої культури і не мають відповідників в побуті та мові жодних інших народів [8, 152]. Р. Кияк класифікує реалії на 6 груп: 1) побутові реалії (пов'язані з житлом, особливостями побуту, інструментами, одягом, харчами, видами занять та професіями, грошовими знаками тощо); 2) етнографічні та міфологічні реалії (стосуються етнічних та соціальних груп, регіональних звертань, народних свят і танців); 3) реалії світу природи (охоплюють назви тварин, рослин, ландшафту); 4) реалії державно-адміністративного укладу та суспільного життя (містять назви адміністративних одиниць та державних інститутів, організацій та партій, підприємств та закладів); 5) ономастичні реалії (включають антропоніми, топоніми, назви компаній, аеропортів тощо); 6) асоціативні реалії (охоплюють рослинні символи, анімалістичні та кольорові символи, історичні та літературні алюзії) [3, 142–143].

Найчисельнішою групою реалій, які автор використовує під час відтворення суспільства в апокаліптичному романі «Sevneves» та в його українському перекладі Остапа Українця, є група побутових реалій. Вони репрезентовані назвами пов'язаних з освоєнням космосу науково-технічних винаходів, якими в романі люди користуються в повсякденному житті. Відповідно такий термінологічний пласт лексики може викликати складнощі під час відтворення українською мовою одиниць, які позначають науково-технічні винаходи у тексті-оригіналі. Переклад термінів має бути чіткий, точний і без викривлень значень для читача [1, 17–19].

Існує багато підходів до перекладу термінологічної лексики у фахових текстах, хоча основні способи відтворення термінів включають транслітерацію, транскрибування, калькування, описовий переклад та переклад за аналогією [1, 25–26].

Ці лексичні трансформації також можуть застосовуватись для перекладу термінів у художніх творах, але практика доводить, що перекладач повинен кожного разу приймати нове рішення, як відтворити термін, з огляду на мету твору та завдання перекладу, оскільки значна відмінність між цими двома стилями полягає в тому, що фаховий текст пов'язаний з інформацією, фактами та реальністю, а художній – з думками, емоціями та уявою [11, 24].

Тому розглянемо особливості відтворення науково-технічних винаходів та проаналізуємо виправданість залучення перекладацьких прийомів на матеріалі апокаліптичного роману «Sevneves»

Ніла Стівенсона та його перекладу українською мовою Остапа Українця.

Для відтворення українською мовою англomовних термінів у незвичних контекстах перекладач застосував такі лексичні трансформації: калькування (45% від загальної кількості перетворень), перекладацький коментар (30%), транскрибування (11%), описовий переклад (8%), генералізацію значення (3%), контекстуальну заміну (2 %).

Калькування пов'язане з перекладом словосполучень, що позначають космічні станції та їхнє обладнання, напр.: англ. *the International Space Station* – укр. *Міжнародна Космічна Станція*, англ. *Cloud Ark* – укр. *Хмарний Ковчег*, англ. *arobot laboratory* – укр. *роботехнічна лабораторія*. Наведені приклади відтворені українською мовою через передачу їхніх структурних одиниць: перекладач зберіг структуру англomовних словосполучень і відтворив послідовність розташування їхніх складових частин в українському варіанті.

Перекладацький коментар застосовано для тлумачення вузькоспеціалізованих і маловідомих читачеві наукових термінів, напр.: англ. *couch* – укр. *ложе: опорне, або контурне, ложе – крісло у пілотній кабіні корабля, призначене для астронавта у скафандрі* (1, 38). Використання коментаря дає змогу читачеві українськомовного варіанта зрозуміти термін, що є досить влучним способом перекладу.

Транскрибування як один з найпоширеніших способів перекладу власних імен [1, 25] залучено для відтворення назв технічних винаходів (космічних станцій, кораблів, модулів, ракет тощо), напр.: англ. *the Hub* – укр. *«Габ»*, англ. *the Divan* – укр. *«Діван»*.

Описовий переклад використовується для відтворення англomовних словосполучень, що позначають обладнання, напр.: англ. *the asteroid mining research project* – укр. *проект з видобутку корисних копалин на астероїдах*, англ. *orbiting space habitats* – укр. *орбітальні житлові відсіки*. Застосування описового перекладу вимагає додавання нових слів для правильної передачі змісту речення чи вислову. В оригіналі автор використовує термін *mining*, натомість перекладач вживає словосполучення *видобуток корисних копалин*, яке описує власне процес. В іншому прикладі іменник *habitats* перекладено фразою *житлові відсіки*, яка описує тип і призначення простору.

Як бачимо, описовий переклад стосується не одного окремого слова, а словосполучення, тому логічно, що, використовуючи такий прийом, перекладач вимушений вдаватись до граматичних трансформацій, зокрема перестановки. Наприклад, порядок розташування лексем в англomовному словосполученні *the asteroid mining research project* змінюється при його перекладі українською мовою – *проект з видобутку корисних копалин на астероїдах*.

Хоча часто прийом описового перекладу застосований і для відтворення окремої лексеми, пор.: англ. *thrusters* – укр. *двигуни реактивної системи управління*.

So other missions are suspended while you batten down the hatches (2, 19). – *Тож запуск усіх*

інших місій призупинено, а вам рекомендуємо задраяти люки (1, 21).

На відміну від оригіналу, де автор вживає один іменник *thrusters*, перекладач використовує словосполучення *двигуни реактивної системи управління*, яке уточнює особливості функціонування двигунів, адже еквівалентного терміна в українській мові не існує. В іншому прикладі перекладач послуговується додатковим іменником *запуск*, що є логічним розвитком слова *місії*.

Поява нових лексем пов'язана також із застосуванням лексичної трансформації – смисловий розвиток, або контекстуальна заміна. Цей прийом полягає у використанні в тексті-перекладі слова чи словосполучення, значення якого є логічним розвитком слова чи словосполучення у тексті-оригіналі [3, 504], напр.:

You want to use swarming behavior in the ark? (2, 34) – *Хочете використовувати принцип косяка у ковчезі?* (1, 33);

<...> they were the first such things made off-world *<...>* (2, 10) – *<...> то були перші речі виготовлені за межами землі* *<...>* (1, 13).

У наведених прикладах перекладач уживає синонімічні словосполучення, щоб досягти адекватного перекладу. У першому випадку англійський іменник *behavior* (укр. *поведінка*) замінено українським іменником *принцип*, який вказує на спосіб утворення вигаданого ковчеза; в іншому прикладі іменник *world* – синонімічним йому українським іменником *земля* у тексті-перекладі. Це не спотворює зміст оригіналу, оскільки у наведеному контексті автор має на увазі межі нашої планети. Проте у фахових текстах такий спосіб перекладу був би не доречний, оскільки він неточно відтворює значення слова.

Конкретизація як лексична трансформація застосовується значно рідше, що може впливати із жанрової специфіки твору: роман «Seveneves» насичений різноманітними науковими термінами у вигаданих контекстах, тому перекладач намагається уникати такого прийому, аби не спотворити зміст оригіналу. Втім прийом генералізації значення залучено під час опису космічних роботів, що значно узагальнює особливості функціонування таких предметів побуту у вигаданому світі в тексті-перекладі порівняно з оригіналом, напр.:

<...> she programmed, tested, and evaluated a menagerie of robots, ranging in size from cockroach to cocker spaniel, all adapted for the task of crawling around on the surface of Amalthea *<...>* (2, 9–10) – *<...> вона програмувала, тестувала й оцінювала справжній звіринець роботів, розміри яких варіювалися від таргана до кокер-спанієля, й основними завданнями котрих було пересуватися поверхнею Альтамей* *<...>* (1, 13).

У наведеному прикладі англійський герундій *crawling*, який має значення 'рухатися на руках та колінах' або 'пересуватися поверхнею всім тілом' *to move forward on your hands and knees or with your body close to the ground* [13] і дослівно перекладається як *повзати*, відтворено українським інфінітивом *пересуватися*, що має набагато ширше значення – 'перемішатися з одного місця на інше' [12].

У цьому випадку втрачається особливість пересування роботів, що не є зовсім виправданим.

Схоже спостерігаємо і в наступному прикладі:

Scurrying over its surface was a score of different robots, belonging to four distinct «species»: one that looked like a snake, one that picked its way along like a crab <...> (2, 10) – На його поверхні постійно метушилася ціла зграя різноманітних роботів, які належали до чотирьох різних «видів»: один був схожий на змію, інший пересувався поверхнею, наче краб <...> (1, 14).

Англійська конструкція *picked its way along* означає 'обережно ступати безпечною (сухою) поверхнею' *to walk carefully, choosing the safest, driest, etc. place to put your feet*, тоді як в українськомовному варіанті знаходимо конструкцію *пересувався поверхнею*, яка знову має узагальнювальне значення. Залучення цього перекладацького прийому не є виправданим, адже заміна конкретного слова його родовим поняттям збіднює текст-переклад.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Переклад творів апокаліптичного жанру вимагає тлумачення незнайомих сучасному читачеві реалій, особливо науково-технічних винаходів, які людство застосовує в час глобальної катастрофи, а також після неї. Поширеними способами для відтворення науково-технічних одиниць є такі лексичні трансформації: калькування, перекладацький коментар, транскрибування, описовий переклад, генералізація значення та контекстуальна заміна. Проте не всі прийоми є виправданим при перекладі термінологічної лексики.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні перекладацьких трансформацій для відтворення інших груп реалій, а також у порівнянні способів перекладу науково-технічної лексики в художньому та новинному дискурсі, який повідомляє про досягнення людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк Н. М., Славова Л. Л. *Present-day English terminology : Theory and Practice*. Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 120 с.
2. Бовсунівська Т. В. *Жанрові модифікації сучасного роману*. Харків : Видавництво «Діса плюс», 2015. 368 с.
3. Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. *Перекладознавство (німецько-український напрям) : підручник*. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 543 с.
4. Кулешір М. Апокаліптична художня література: особливості жанру. *Сучасні літературознавчі студії. У просторі наукового пошуку В. І. Фесенко*. 2014. № 11. С. 331–341.
5. Кулешір М. Зображення глобальних катастроф у творах Дж. Уіндема та Дж. Крістофера. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2014. № 30. С. 168–181.
6. Лімборська А. І. Постапокаліптичне майбутнє і доля цивілізації в контексті нової готики: роман «Дорога» Кормака Маккарті. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2018. № 1 (15). С. 143–148.
7. Нагачевська О. Постапокаліптичний роман США на межі ХХ та ХХІ століть (Пол Остер «В країні останніх речей» (1987), Кормак Маккарті «Дорога» (2006)). *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2013. № 27. С. 298–305.
8. Фёдоров А. В. *Основы общей теории перевода*. Москва : ООО «Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. 416 с.
9. Чернищина Ю. Е. Лексико-стилистические проблемы перевода научно-фантастического текста (на материале переводов произведений Рэя Бредбери «451° по Фаренгейту», «Август 1999: Земляне», «Февраль 1999: Илла» и «Август 2026: Будет ласковый дождь» на русский язык) : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук : 10.02.20. Москва, 2009. 20 с.
10. Чеснова Е. Н., Мансурова Ш. И., Снытина А. А. *Философия миров постапокалипсиса в современной культуре. Гуманитарные ведомости ТГПУ им. Л. Н. Толстого*. 2017. № 2 (22). С. 46–54.
11. Gibova K. *Translation Procedures in the Non-literary and Literary Text Compared*. Norderstedt : Books on Demand, 2012. 88 p.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

12. Словник української мови. URL : <http://sum.in.ua/> (дата звертання: 03.08.2020).
13. Oxford Learners' Dictionaries. URL : <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (access date: 03.08.2020).

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Стівенсон Н. Сімміс : роман / пер. з англ. О. Українця. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2008. 688 с.
Stephenson N. Seveneves. New York : William Morrow and Company, 2018. 880 p.

REFERENCES

1. Antoniuk, N. M., & Slavova, L. L. (2016). *Present-day English terminology: Theory and Practice*. Zhytomyr: Vydavnytstvo ZhDU im. I. Franka [in English].
2. Bovsunivska, T. V. (2015). *Zhanrovi modyfikatsii suchasnoho romanu [Genre Modifications of the Modern Novel]*. Kharkiv: Vydavnytstvo "Disa plus" [in Ukrainian].
3. Kyiak, T. R., Naumenko, A. M., & Ohyi, O. D. (2008). *Perekladoznavstvo (nimetsko-ukrainskii napriam) [Translation Theories (German-Ukrainian Direction)]*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskii universytet" [in Ukrainian].
4. Kuleshir, M. (2014). *Apokalyptychna khudozhnia literatura: osoblyvosti zhanru [Apocalyptic Novel: Features of the Genre]*. *Suchasni literaturoznavchi studii. U prostori naukovooho poshuku V. I. Fesenko*, 11, 331–341 [in Ukrainian].

5. Kuleshir, M. (2014). Zobrazhennia hlobalnykh katastrof u tvorakh Dzh. Uindema ta Dzh. Krisyofera [The Depiction of Global Catastrophes in the Novels by J. Wyndham and J. Christopher]. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshch navchalnykh zakladakh*, 30, 168–181 [in Ukrainian].
6. Limborska, A. I. (2018). Postapokaliptychne maibutne i dolia tsuivilizatsii v konteksti novoi hotyky: roman “Doroha” Kormaka Makkarti [Post-apocalyptic Future of Civilization in the context of neogothics in the novel “The Road” by Cormac MacCarthy]. *Visnyk yniversytetu imeni Alfreda Nobelia. Seria “Filolohichni nauky”*, 1 (15), 143–148 [in Ukrainian].
7. Nahachevska, O. Postapokaliptychnyi roman SSHa na mezhi XX ta XXI stolit [Postapocalyptic Novel of the USA at the Turn of the XX–XXI Centuries]. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshch navchalnykh zakladakh*, 27, 298–305 [in Ukrainian].
8. Fedorov, A. V. (2002). Osnovy obshchey teorii perevoda [Fundamentals of General Translation Theories]. Moskva: OOO “Izdatelskiy Dom “FLOLOGIYA TRI” [in Russian].
9. Chernitsina, Yu. Ye. (2009). Leksiko-stilisticheskie problemy perevoda nauchno-fantasticheskogo teksta [Lexical and Stylistic Problems in Translation of Science-Fiction Text]. (Avtoreferat dissertitsii kandidata filologicheskikh nauk) [in Russian].
10. Chesnova, Ye. N., Mansurova Sh. I., Snyatina A. A. (2017). Filisofiya mirov postapokalipsisa v sovremennoy culture [The Philosophy of Worlds of Post-Apocalypse in Modern Culture]. *Gumanitarnye vedomosti TGPU im. L. N. Tolstogo*, 2 (22), 46–54 [in Russian].
11. Gibova, K. (2012). Translation Procedures in the Non-literary and Literary Text Compared. Norderstedt: Books on Demand [in English].

DICTIONARIES

12. Slovyk ukrainskoi movy [Ukrainian Dictionary]. URL: <http://sum.in.ua/> (access date: 03.08.2020).
13. Oxford Learners’ Dictionaries. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (access date: 03.08.2020).

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

- Stivenson N. (2008). Simmis [Seveneves]. (Trans. Ostap Ukrainets). Ternopil: Navchalna Knyha–Bohdan.
- Stephenson N. (2018). Seveneves. New York: William Morrow and Company.